

A Glimpse into Urban Life and Society in the Principality Era: Birgi

Abstract

Yazar(lar) / Author(s)

Uzman Tarihçi, Zeynep TEMEL *

Malatya/TÜRKİYE

zyn.tml.23@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-6802-9088>.

(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Makale Bilgileri/Article Information

Tür-Type: Araştırma makalesi-Research article

Geliş tarihi-Date of submission: 25. 11. 2024

Kabul tarihi-Date of acceptance: 25. 12. 2024

Yayın tarihi-Date of publication: 04. 01. 2025

Hakemlik-Review

Hakem sayısı-Reviewers: İki Dış Hakem-Two External

Değerlendirme-Rewiev: Çift Taraflı Kör Hakemlik-Double-blind

Etik/Ethics

Etik beyan- Ethical statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik taraması- Plagiarism checks

Yapıldı-İntihal.net-Yes-İntihal.net

Çıkar çatışması-Conflict of interest

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest

Finansman-Grant Support

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

No funds, grants, or other support was received.

Lisans- License

CC BY-NC 4.0

[https://creativecommons.org/licenses/by-](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr)

[nc/4.0/deed.tr](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr)

Atıf- Citation (Chiago)

Temel (Zeynep), "Beylikler Dönemi Şehir ve Yaşamından Bir İz: Birgi", *Anadolu Mecmuası* 3, sy. 8 (Aralık 2024): 87-97.

The Aydınöğulları Principality is a principality founded by Aydınöğlü Mehmed, one of the Turkmen emirs settled in frontier regions by the Anatolian Seljuk State in the early 13th century. Centered in Birgi, the Aydınöğulları Principality gained control over important cities of the period such as Ayasuluğ (Selçuk) and Tire and during their reign, they undertook various construction activities, many of which have not survived to the present, to consolidate their presence. The Aydınöğulları constructed structures essential for urban life and utilized decorative elements such as brick, stone, wood, and tile, characteristic of Anatolian Seljuk art. Additionally, they incorporated symbols reflecting influences from Ancient Greece, Byzantium, Iran, Syria, and even regions beyond the Mediterranean, thereby preserving and transmitting cultural and artistic interactions to subsequent periods.

In addition to their architectural and artistic contributions, which reflect cultural life, the Aydınöğulları supported literary and scientific endeavors. They provided patronage to scholars from Anatolia and other regions, contributing significantly to the production of the first works in Turkish and the development of the Turkish language. This study aims to present the reflections of science and art in Aydınöğulları Principality cities, particularly in Birgi, by examining the settlement and urbanization patterns in Anatolia before the Turkish presence and the spatial organization that emerged following the region's Turkification after the Anatolian Seljuks.

Keywords: Principalities Era, Aydınöğulları, Birgi, Urbanization, Life.

Beylikler Dönemi Şehir ve Yaşamından Bir İz: Birgi*

Öz

Aydınöğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti'nin 13. yüzyılın başlarından itibaren uç bölgelere yerleştirilen Türkmen emirlerinden Aydınöğlü Mehmed Bey tarafından kurulan beyliktir. Birgi merkezli bir beylik olan Aydınöğulları, Ayasuluğ (Selçuk), Tire gibi dönemin önemli merkezlerine hâkim olmuş ve bu sırada varlıklarını sağlamlaştırmak için tamamı günümüze ulaşmasa da çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Şehir yaşamının gerektirdiği yapılar inşa eden Aydınöğulları Beyliği, bu dönemde Anadolu Selçukluları sanatına özgü tuğla, taş, ahşap, çini gibi süslemeleri miras olarak kullanmış, bunun yanında Antik Yunan, Bizans, İran, Suriye, hatta yer yer Akdeniz ötesi izleri barındıran sembollere yer vererek kültür ve sanat etkileşimini sonraki döneme aktarmayı başarmıştır.

Kültürel yaşamın yansıması olan mimari ve sanat eserlerinin yanında edebî ve ilmî faaliyetleri de destekleyen Aydınöğulları Beyliği, Anadolu ve farklı coğrafyalardan gelen ilim adamlarını himayesine alarak ilk Türkçe eserlerin yazılmasına ve Türk dilinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu araştırmanın amacı, Anadolu'da Türk varlığından önceki yerleşim ve kentleşme düzeniyle coğrafyanın Türkleşmesi sonucu ortaya çıkan mekânsal organizasyonlarda gerçekleşen ilim ve sanat yansımalarını Aydınöğulları Beyliği şehirlerinden olan Birgi üzerinden sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Beylikler Dönemi, Aydınöğulları, Birgi, Şehirleşme, Yaşam.

Giriş

Toplumsal bir varlık olan insanoğlu, ilkçağdan itibaren karşılaşıcağı tehlikelere karşı güvenliğini sağlamak, mevsimsel hava koşullarından korunmak, yemek, dinlenme ve uyku gibi fizyolojik ihtiyaçlarını yerine getirebilmek için bir sığınağa ihtiyaç duymuştur. İlk dönemlerde avcılıkla hayatını idame etmeye çalışan insanlar mağaralarda, nehir kenarlarında veya ağaç kovuklarında yaşamaya başlamış, ilerleyen zamanlarda ise ateşi bulmalarıyla beraber ihtiyaçlarını daha rahat koşullarda karşılayabilme fırsatını yakalamıştır. Mevsimlerin seyrine göre sık sık yayla, ova ve dağ gibi muhtelif yerlere yerleşerek sedanter bir yaşam tarzını benimseyen insanoğlu, yaşam koşullarında meydana gelen rahatlama ile toprağı işlemeye başlamış ve üretime dayalı düzenli bir tarım hayatına geçiş yapmıştır. Tarım hayatının getirdiğı bu yeni düzene ayak uyduran insanlar ayrı meskenlerde ikamet etmeye başlamış, zamanla bu meskenler bir araya gelerek sırasıyla köy, kasaba ve şehir olgusunu oluşturmuştur.¹

Anadolu'da ilk yerleşimlerin başlangıcına bakıldığı zaman en eski kalıntılardan birine Çatalhöyük'te karşılaşılmaktadır. M.Ö. 6.800-6.200 dolaylarına tarihlenen bu yerleşmede evler başlangıçta birbirinden bağımsız olup, sonraları nüfus artışıyla birlikte bu boşluklar yeni yapılarla doldurulmuştur. Sonradan eklenen yapılara rağmen evlerin hiçbir duvarı bitişik olmamış, birbirinden bağımsız olarak tasarlanmaya devam etmiştir. Ayrıca evlerin neredeyse tümünde halkın inancını gösteren duvar süsleri görevini üstlendiğı düşünölen heykelcikler, duvar resimleri yer almaktadır. Belirtilen bu özellikler Neolitik Çağ'ın sonuna kadar devam etmiştir.²

Anadolu'nun Kalkolitik Dönemi, tarihi çağı tam olarak sınırlandırılmamakla birlikte M.Ö. 6.000 yıl ortası ile 4.000 yıl sonuna tarihlendirilmektedir. Arkeolojik buluntulara dayanılarak Anadolu'nun Adalar Denizi kıyı bölgelerini içine alan yerleşimlerde kerpiç yapıların yanında taş temellerinin de görölmeye başlandığı bir dönemdir. Bu çağdaki en önemli gelişme alt katları ambar görevini üstlenen ve içeriye yalnızca tavandan girilebilen iki katlı evlerin yapılmaya başlanmasıdır.³ M.Ö. 3.000 yılı kapsayan Erken Tunç Çağı'na geçildiğinde artık maden araçları ortaya çıkmış, birçok odalı, dikdörtgen yapıllı evler ortaya çıkmaya başlamış ve megaron tipi yerleşim gelişimini tamamlamıştır. M.Ö. 2.100-1.650 civarındaki erken tarihi çağlarda ise Anadolu siyasal açıdan parçalanmaya başlamış, bağımsız yerleşmeler toplu yerleşmelerden ayrılarak kapalı tip yerleşim düzenine geçilmiştir.⁴

Türklerde Şehirleşme

Türklerde şehirleşme düşüncesi M.S. 6. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış, Göktürkler ve Uygurlar şehire Balık\Balığ adıyla hitap etmiştir. 10. yüzyıla gelindiğinde İslam coğrafyacıları Oğuz Yabgularının kışlık mekanlarını "Yeniköy" olarak tercüme ederken 11. yüzyılda ise Karahanlı ve Oğuz Türkleri "Kent\Kend" kelimesini kullanmıştır.⁵

Türkler, Anadolu'ya yerleşmeden önce Issık Göl, Altay Dağları, Fergana, Yedisu, Horasan, Maverâünnehir, Talas Bölgesi, Hazar Denizi, Harezmi ve Sir Derya bölgelerinde yaşamış ve şehirler kurmuşlardır. İslâmiyet ile tanışmalarıyla birlikte Türkler, şehirlerinde İslâm kültürünü yaşatmaya başlamış, böylece şehirlerin fiziki yapısında zamanla dini boyutlar etkili olmuş ve önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerden ilki ve en önemlisi şehrin merkezine inşa edilen Cuma Camisi, ikincisi caminin etrafına kurulan pazarlar, üçüncüsü ise günlük hayatın idamesi için inşa edilen hanelerdir. Bu inşalardan sorumlu olan kişi ise genellikle o bölgede ikamet eden yöneticilerdir.⁶

* Bu çalışma "Candaroğulları (İsfendiyaroğulları) ve Aydınogulları Şehirleri" isimli Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir. Bu çalışmadaki katkılarından dolayı Prof. Dr. Yahya BAŞKAN'a teşekkür ederim.

¹ Tanoğlu Ali, "İskan Coğrafyası (Esas Fikirler, Problemler ve Metod)", *Türkiyat Mecmuası XI*, (1954): 1-3.

² Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı* (Ankara: 2019), 494.

³ Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, 495.

⁴ Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, 496-499.

⁵ Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik*, (İstanbul: 1984), 1-2.

⁶ Klasik İslam şehirleşme düzeninin önemli özelliklerinden olan bu olgu, ibadet için camide toplana halkın müşteri olarak düşünölməsi ve mahremiyet ölçülerinde yapılan sosyal konutlar sayesinde şehirlerin zamanla İslâmiyet ile

Anadolu Türk kentlerinin erken dönemlerine baktığımızda kentin fiziksel yapısı hakkında bizlere ilk modellemeyi yapan Mükremin Halil Yinanç olmuştur. Yinanç, 12. ve 13. yüzyıllarda Türklerle birlikte Anadolu kentlerinde ortaya çıkan değişimleri üç sınıfa ayırmıştır. Birincisi, Türklerin mevcut kentlere yerleşerek büyük değişimlere neden olmadıkları yerleşmeler, ikincisi tahrip olmuş kentlerin üzerine veya yakınına kurdukları yerleşmeler, üçüncüsü ise Türklerin birebir kurdukları kentler olup, ele alınan bu sınıflamadaki temel ölçüt kentsel örgütlenmede boy ayrımının olup olmadığıdır.⁷

Anadolu'da kurulan Türk şehirlerinin fiziki yapısı hakkındaki bir diğer modellemeyi Prof. Dr. Uğur Tanyeli yapmıştır. Onun sınıflamasına göre Anadolu'nun fiziki yapısı "Uc Kenti" ile "Açık – Kapalı Kent Modeli" şeklindedir. Yerleşim yapısının ilk ve önemli bölümünü oluşturan Uc Kentleri, erken dönem Anadolu'sunda Türklerin iç bölgeler yerine batıya doğru yönelerek yığılma meydana getirip bir uc bölgesi oluşturmak için kurdukları kentlerdir. Bu kent modeli iki farklı yapıya olup, ilki kale-kentin oluşturduğu eski kent, ikincisi de Türklerin bu kale-kentten ayrı bir şekilde oluşturduğu yerleşim biçimidir. Bu yerleşim yapısı tek bir kent görünümünde olsa da uc ve ucun gerisinde bulunan ikili bir yapıya sahiptir.⁸ Açık-Kapalı Kent Modeli bölümündeki kentlerin belirgin özelliği yerleşim alanlarının büyük kısmının surlar ile çevrili olmalarıdır. Ancak surların dışında da yerleşim alanları bulunabilmektedir. Bu yerleşim alanlarına şehrin kirlenmesine sebep olan tabakhanelerle kesim ve satışın bir arada yapılmasından ötürü kasaplar çarşısının sur dışına konumlandırılması örnek olarak verilebilir. Kapalı kent modelinde sur dışında bir iç kale bulunmaktadır. Kent meydanının ortasına inşa edilen yapıya "iç kale", asli surlara eklenerek inşa edilen yapılara ise "ahmedek" adı verilmiştir. Bu tür yapıların örnekleri Konya ve Sivas'ta mevcuttur.⁹ "Açık Kent Modeli" nde yer alan kentlerin özelliği etrafının surlarla çevrili olmamasıdır. Bu grupta yer alan kentler surların veya kalelerin dışına taşmış olsa bile daima savunma tesisine sahip olup, sürekli onarımdan geçerek gelişim göstermektedir. Ayrıca bu modeldeki kentlerin ticaret alanı da sur dışına taşmış veya sur dışında örgütlenmiş olarak görülebilmektedir.¹⁰ Konumuz dahilindeki Birgi şehri de 14. yüzyıl başlarında Türk hakimiyetine kalıcı olarak geçtikten sonra etrafı surlarla çevrelenmemiş olup, ovaya doğru genişleme gösterdiğinden Açık Kent Modeli'ne uygun olduğunu söyleyebiliriz.

Anadolu Selçukluları Sonrası Beyliklerin Kuruluşu

13. yüzyıl başlarında Sultan Alâeddin Keykûbad'ın vefat etmesi, ardından tecrübeli yöneticilerin göreve gelmemesi Selçuklu siyasal gücünün zayıflamasına, uc dengelerinin bozularak mevcut yapının sarsılmasına neden olmuştur. 1243'te Selçuklu-Moğol mücadelesi sonucu kaybedilen Köseadağ Savaşı'yla Anadolu Moğol tahakkümü altına girmiş, sosyal, siyasal ve askeri kargaşanın sahnelendiği alana dönüşmüştür.¹¹

Anadolu Selçukluları'nın inkıraza uğraması ve göçler vasıtasıyla Anadolu'nun uçlarına yerleşen Türkmenler ve başlarında yer alan uç beyleri bağımsızlıklarını ilan ederek müstakil devletlerini kurmuşlardır. Bu beyliklerin yanı sıra Moğol genel valisi olan Selçuklu vezirleri Sahibata ve Muineddin Pervâne de iktidarda oldukları süre zarfında mülk edindikleri topraklarda kendi beyliklerinin temelini atmışlardır.¹²

Kuruluşlarından kısa süre sonra İlhanlı tahakkümüne giren Anadolu Beylikleri, Moğollara vergi ödemek zorunda kalmış hatta İlhanlılar adına para bastırmışlardır. Ancak son İlhanlı hükümdarı Ebu

örtüşen yapılarla şekillenmesi sonucunu doğurmuştur denilebilir. Can Yılmaz, "Anadolu Öncesi Türk Kenti", *Türkler Ansiklopedisi III*, (2002): 268.

⁷ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yy)", Yayınlanmamış Doktora Tezi., (İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987).

⁸ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yy)", 40-45.

⁹ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yy)", 42.

¹⁰ Uğur Tanyeli, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yy)", 65.

¹¹ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I (Çobanoğulları Beyliği-Candaroğulları Beyliği Mesalikü'l Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri)* (Ankara: 2018), 2.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: 1969), 148-150.

Said Bahadır Han'ın ölümüyle bu baskı ortadan kalkmış ve beyler, hakimiyet kurdukları şehirlerde iktisadi, ilmi çalışmalara önem vererek mimari yapılar inşa etmeyi ihmal etmemişlerdir.¹³ Konumuz dahilindeki Aydınogulları Beyliği'nde, varlığı boyunca Selçuklu ile Osmanlı Devleti arasındaki sağlam halka olmayı başarmış, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve bir Türk yurdu olmasında büyük rol oynamış, özellikle hâkim olduğu topraklarda Türk-İslam mimarisini inşa ederek şehirlerini ticari ve kültürel açıdan önemli bir merkez haline dönüşmesine ciddi katkılar sağlamıştır.

Beylik Olarak Aydınogulları

Batı Anadolu Bölgesi'nin güçlü beyliklerinden biri olan Aydınogulları Beyliği'nin kurucusu, dönemin diğer bir beyliği olan Germiyanogulları'nın subaşısı Aydınoglu Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey'in beyliğini kurduğu topraklara geliş şekli, Menteşe Beyliği'nin damadı olan Sasa Bey'in onu Batı Anadolu fethini tamamlaması için davet etmesiyle olmuştur. Ardından Sasa Bey'in vefatı Aydınogulları Beyliği'nin başlangıcı olmuştur (1308). Mehmed Bey, beyliğini kurduktan sonra Türk devlet geleneğinde olduğu gibi oğullarını beylik şehirlerinden Umur'u İzmir'e, İbrahim Bahadır'ı Bodemya'ya, Süleyman Şah'ı Tire'ye, Hızır'ı Ayasuluğ ve Sultanhisarı'na tayin etmiş, küçük oğlu İsa Bey'i de yanında tutarak başşehir Birgi'de ikamet etmiştir.¹⁴

1308-1334 yılları arasında Aydınogulları Beyliği'nin başında yer alan Mehmed Bey, hükümdarlığı süresince Bizans Devleti ile müttefik kalmaya özen göstermiş, oğlu Umur Bey ile Sahil İzmir, Eğriboz, Rumeli, Sakız, Mora ve Bozcada'ya akınlar düzenlemiştir.¹⁵ Mehmed Bey'in vefatının ardından beyliğin başına geçen Gazi Umur Bey, 1348'e kadarki hakimiyeti döneminde Batı Anadolu idari sisteminde değişimler meydana gelmiş, Çeşme ve Urla çevresinde yeni yerleşim alanları açılmıştır. Onun yapmış olduğu deniz aşırı faaliyetler, sonraki senelerde Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki hakimiyetinin temelini oluşturmuştur.¹⁶

1348'de Liman Kale'yi Haçlılardan almak için taarruz ederken şehit olan Umur Bey'in ardından beyliğin başına geçen Hızır Bey, Haçlılar ile ağır bir antlaşma imzalayarak Aydınogulları'na karşı yapılan Haçlı seferlerini geçici olarak sona erdirmiş, bu dönemde Hristiyan dünyası Aydın topraklarına savaş usulü yerine ticari açıdan nüfuz ederek sızma yöntemine başvurmuştur.¹⁷

1405'ten 1422 senesine kadar Osmanlı'nın iç karışıklıklarından faydalanarak birçok kez itaatsizlikte bulunan Aydınogulları'nın sonunu yine Osmanlı Devleti'ne karşı yapmış olduğu itaatsizlik getirmiştir. Beyliğin son yöneticisi Cüneyd Bey'in Osmanlı'ya karşı müttefik toplama siyaseti, Sultan II. Murad'ı (1421-1444, 1446-1451) harekete geçirmiş ve 1425-1426'da Aydınogulları toprakları kesin olarak Osmanlı Devleti mülkü haline getirmesiyle Aydınogulları Beyliği sona ermiştir.¹⁸

Birgi; Şehir ve Yaşam

Aydınogulları Beyliği'nin ilk başşehri özelliğini taşıyan Birgi, adını Helen dilindeki "Pyrgion",¹⁹ ilkçağda "Hypaipa", "Dioshieron"²⁰, Roma Dönemi'nde "Diyos"tan almaktadır. Bir rivayete göre ise Birgi Lidya kenti olduğu zamanlarda Lidyalılar ile İranlılar arasında geçen bir savaşın sonunda kent İran hakimiyetine geçerek Birgi ismini almış, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde de "bir ikiden bozma Birki"

¹³ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, 6.

¹⁴ Himmət Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma* (Ankara: 1968), 31.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 105.

¹⁶ Tuncer Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey* (Ankara: 1990), 92.

¹⁷ Merçil Erdoğan, "Aydınogulları", *TDVİA*, S. 4 (1991): 240.; Tuncer Baykara, *Aydınoglu Gazi Umur Bey*, 86.

¹⁸ Merçil Erdoğan, "Aydınogulları", 241.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 116-117.

¹⁹ Pyrgion adına Helen dilinde Pyrgos'a yani Burç kelimesine "-yeri" anlamına gelen "-ion" takısı eklenmiş ve bunun sonucunda "Burç Yeri\Hisar" anlamı türetilmiştir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, (İstanbul: 1993), 685.

²⁰ Dios kelimesi eski Yunanca'da "Zeus'a ait", Hieron ise "kutsal yer" demek olup, ikisinin birleşmesiyle "Zeus'un kutsal yeri" anlamı meydana gelmektedir. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, 212-685.

olarak kaydedilmiştir.²¹ Bizans döneminde “Pyrgi” olarak bilinen Birgi kenti, Antik Dönem’de ilk önce “Hypaipa” adıyla kurulmuş, daha sonra sırasıyla Frig, Lidya, Pers, Makedon, Selvkos, Bergama, Roma, ve Bizans’a ev sahipliği yapmıştır.²²

13. yüzyıl başlarında metropolit bir kent olmaya başlayan Birgi, Anadolu’ya yapılan Türk akınları sırasında Selçuklular tarafından ele geçirilmiş ancak bu durum kalıcı olmamıştır.²³ Batı Anadolu tamamen Bizans İmparatorluğu tahakkümü altına geçtikten sonra Türk beyleri, düzenledikleri fetihlerle kaybettikleri yerleri geri alırken bu beyler arasında en güçlü konumda bulunan Sasa Bey, yanında bulunan Germiyan Subaşı Mehmed Bey ile birlikte Birgi’yi de fethetmiş,²⁴ böylece kentte kalıcı Türk hakimiyeti dönemi başlamıştır.²⁵

Aydınöğlü Mehmed Bey döneminde başşehir konumunda olan Birgi, daha çok Ortaçağ savunma kenti olarak gelişim gösterdiğinden beyliğin merkezi olma görevini üstlenmiştir.²⁶ Kentin bu özelliğinin yanında devrin önemli coğrafyacı ve tarihçisi olan İbn Fazlullah El-Ömeri, *Mesâlikü'l-Ebsâr* adlı eserinde Birgi’nin Mehmed Bey’in yurdu ve başşehri olduğundan bahsetmiştir.²⁷ Ayrıca dönemin önemli seyyahlarından biri olan İbn Battûta da şehri ziyaret etmiş, ünlü seyahatnamesinde buranın ihtişamlı ve sengin bir belde olduğunu, kentte ilim adamlarının, fıkıhçıların yaşadığını belirterek buradaki izlenimlerini bizlere aktarmıştır.²⁸

²¹ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi (Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine) IXVI*, çev. Yücel Dağlı (İstanbul: 2011), 192.

²² Charles Texier, *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi) II*, çev. Ali Suat (Ankara: 2002), 49.

²³ Bu dönemde II. Kılıçarslan (1155-1192) İmparator I. Manuel’e (1143-1180) karşı 1176’da yapmış olduğu Miryokefalon Savaşı’nı kazanarak Menderes dolaylarına sahip olmuşsa da Manuel tekrar geri almıştır. Daha sonra Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1192-1196, 1205-1210), Bizans’ın Türkler’den aldığı Menderes Ovası’ndaki şehirleri tekrar almış, ancak sultanın kardeşleriyle olan taht kavgaları sebebiyle bölgedeki Türk hakimiyeti kısa sürmüştür. 1210’da I. Keyhüsrev Menderes yöresini tekrar ele geçirmek istese de Theodoros Laskaris ile yaptığı savaşta şehit düşmüş, bölge 13. yüzyılın ikinci yarısına kadar Latinler’de kalmaya devam etmiştir. Himmet Akın, *Aydınöğülleri Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, 2-4.

²⁴ Ulu Arif Çelebi, 1306 senesi civarında Birgi’ye geldiği vakit Aydınöğlü Mehmed Bey’in burayı Sasa Bey’den henüz almadığını, Mehmed Bey’in Alişiroğlü’nun subaşılardan biri olduğunu ve yanında ise birkaç süvarisi ile yaya hizmetçilerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri II*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: 1987), 226.

²⁵ Enveri, Birgi’nin fethi hakkında verdiği kayıt şu şekildedir:

“...Sasa Beg derler idi bir yazı er

Gelmiş Aydın eline evvel meğer

Evela ol Birgi’yi feth eylemiş

Aydınöylini (Aydınöğlü Mehmed Bey)

getürmüş toylamış...”; Enveri, *Le Destân D’umûr Pacha*, çev. İrene Melikoff (Paris: 1954), 46, 47.

²⁶ Himmet Akın, *Aydınöğülleri Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, 31.

²⁷ El- Ömeri, *Mesâlik’ul Ebsâr fî Memâlik’il-Emsâr*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: 2014), 168.

²⁸ İbn Battûta, Birgi’ye 1333 senesinin yazında gelmiş ve on dört gün kalmıştır. Burada yaptığı gözlemler arasında Aydınöğlü Mehmed Bey’in cömert, asaletli ve erdemli davranışlarından bahsetmiş, şehrin önemli müelliflerinden İbn Melek’in yaptığı sohbetlere katılmıştır. Ayrıca seyyah Birgi’de bulunan Aydınöğlü Mehmed Bey’in sarayı mühim bilgiler aktarmıştır. Bu yapı ve çevresindeki izlenimleri aynen şu şekildedir: “...*Ertesi sabah hükümdar bize kendi bineklerinden güzel bir küheylan gönderdi. Hep beraber şehre indik. Ahali bizi karşılamak için yollara dökülmüştü. Demin bahsettiğimiz kadı ve diğerleri de kalabalık arasındaydı. Hükümdar şehre girince bizde arkasından, sarayın kapısına kadar onunla ilerledik. Orada müderris efendi ile beraber medreseye yöneldik ama Sultan bizi çağırıp saraya gelmemizi emretti. Büyük kapıdan geçip sarayın girişine yanaştığımızda karsımızda yirmi kadar hizmetçi gördük. Bunlar boylu poslu yakışıklı gençlerdi. Üzerlerinde ipek elbiseler vardı, saçları ikiye ayrılmıştı. Tenleri kırmızıya çalan bir beyazlıktaydı... Çıktığımız uzun merdiven bitince ortasında havuz bulunan muhteşem bir salona girdik. Havuzun kenarlarında ağızdan su akıtan tunç aslan heykelleri vardı. Salonun çevresi, üzerleri kumaş döşeli sedirlerle kaplanmıştı. Bunlardan biraz daha yüksekte olan bir peyke ise hükümdar için kurulmuştu. Buraya geldiğimizde kendisine ait peykeyi eliyle kenara itip bizimle beraber sedirlere oturdu. Müderris Fakih sağ tarafına, kadı onun yanına, bense daha geride bir yere oturdum. Hafızlar sedirin sağ tarafında yer aldılar. Onlar hükümdarın huzurundan bir an olsun ayrılmıyorlardı. Limon suyundan yapılmış, içine büyük tath parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu altın ve gümüş taslar getirildi, yanında altın ve gümüş kaşıklar vardı.*”

Aydınoğulları Beyliği Dönemi'nde başşehir olan Birgi'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının nasıl geliştiği hakkındaki bilgilere kentin Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra yapılmış tahrirlerden yola çıkarak bazı tahminlerde bulunabilmekteyiz. Şehrin ilk tahriri 1390'da Sultan Yıldırım Bâyezid döneminde (1389-1403) yapılmış ve on sene sürmüştür.²⁹ Ancak bu tahrir elimizde olmadığından Aydın Sancağı'nın sonraki en erken tarihli tahriri Halil Beğ Defteri bölgeyle alakalı bize ışık tutmaktadır. Bu defterde Nefs-i Birgi olarak kaydedilen şehir, 15. yüzyılın ilk yarısında 459 haneli nüfus iken yüzyılın ikinci yarısında 500 haneye yükselmiştir. 16. yüzyılın başlarında Birgi göç almaya devam etmiş, Aydın Sancağı'nın köy sayısı fazlalığı açısından üst sıralarda yer almıştır. Böylece Aydinoğulları'nın iki önemli şehirlerinden biri olan Birgi, % 11'lik dilimle Tire ve İzmir'den sonra üçüncü sırada yer almıştır.³⁰

Tahrir kayıtlarında mevcut olan bilgilerden birisi de Birgi'de yetiştirilen mahsullerin ve işletmelerin varlığıdır. Halil Beğ Defteri'nde bölgede çeltik, hububat ve keten üretiminin ağırlıkta olduğu görülürken, hayvancılık da önemli bir geçim kaynağını oluşturmaktadır.³¹

14. yüzyılın başından itibaren Batı Anadolu'da hakimiyetini sağlayarak kurulan beyliklerin başşehirleri birer ilim merkezi hüviyetinde olmuştur. Bu beyliklerden biri olan Aydinoğulları'nın başşehri Birgi de ilim merkezi özelliğini taşımaktaydı. Beyliğin ilk yöneticisi Aydinoğlu Mehmed Bey'den itibaren beyliğin başına geçen tüm yöneticiler hem Türk diline hem de ilim adamlarına büyük önem vermişlerdir. Aydinoğulları'nın Türkçe'ye verdiği önem, Türkçe'nin ilim ve sanat dili olmasında büyük katkı sağlamış, âlimlere gösterilen değer sayesinde ise başka bölgelerde yaşayan ilim adamlarının bu coğrafyaya gelmesine neden olmuştur. Gelen âlimler arasında ilki İbn Melek'tir. Mehmed Bey ve oğullarının hocası olan İbn Melek, Mehmed Bey döneminde Birgi'de ikamet etmiş, Mehmed Bey'in vefatından sonra beyliğin diğer şehri Tire'ye geçerek geri kalan hayatına burada devam etmiştir. Asıl adı Abdülatif bin Abdülaziz bin Eminüddin er-Rûmi el-Hanefî olan İbn Melek, Türk müellifler tarafından "İzzüddin" lakabıyla bilinmekte olup "İbn Melek" ya da "Feriştehoğlu" isimleriyle meşhur olmuştur.³² Fıkıh, hadis ve İslam hukukundaki eserleriyle bilinen müellifin *Menârü'l-Envâr* ile *Meşâriku'l-Envâr* isimli şerhi sonraları Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.³³ İbn Melek'in kaleme aldığı diğer eser Arapça-Türkçe lügatidir. Bu lügat daha çok "Feriştehoğlu Lügâtî" adıyla meşhur olmuştur.³⁴

Aydinoğulları coğrafyasında bulunan diğer müellif Hekim Bereket'tir. Hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan müellifin Mehmed Bey zamanında (1330-1340) buraya geldiği bilinmektedir. Türkçe yazılan ilk tıp kitabı *Tuhfe-i Mubârizi*'nin³⁵ sahibi olan Hekim Bereket, İbn Sinâ'nın *Kanun*'unu esas alarak bu eserini önce Arapça olarak hazırlamış, daha sonra Farsça ve ardından Türk diline

Ayrıca yine şerbet doldurulmuş çini kaseler ve tahta kaşıkları kullanılıyorlardı...". İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, çev. Sait Aykut (İstanbul: 2018), 422.

²⁹ Tutulan bu ilk defter Mevlâna Muhiddin adına olup, 1401 senesine tarihlenmektedir. Cahit Telci, *Halil Beğ Defteri 1425-1430*, (İzmir: 2015), 18-20.

³⁰ Hamza Sarıkaya, "*T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Adnan Menderes Üniversitesi, 2014).; Muhammed Yazıcı, "XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Muğla Üniversitesi, 2002).

³¹ Zeynep Temel, "Candarogulları (İsfendiyarogulları) ve Aydinoğulları Şehirleri" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (İnönü Üniversitesi, 2020).

³² Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9 (1990): 48.

³³ Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 175.

³⁴ İbn Melek'in çocukların seviyesine göre yazdığı bu eserinden Evliya Çelebi de çocukluk zamanlarında faydalandığını belirtmiştir. Mustafa Baktır, "Tireli İbn Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 56.

³⁵ Bu eser, dört bölüme ayrılmış olup, birinci bölüm tabiat işlerini, ikinci bölüm tabiat dışındaki işleri belirtmekte, üçüncü bölüm sağlığı korumayı anlatmakta ve son olarak dördüncü bölüm ise tedavi etme yöntemlerini anlatmaktadır. Binnur Erdağı, "Anadolu'da Yazılmış İlk Tıp Kitabı", *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 2 (2001): 50-51.

çevirerek Aydınöğlu Mehmed Bey'e ithaf etmiştir. Müellifin kaleme aldığı diğer eserleri de *Kitâb-ı der Hülâsa İlm-i Tıbb ve Tabi'atnâme*'dir.³⁶

Aydınöğlu Mehmed Bey döneminde yukarıda bahsettiğimiz iki müellifin eserleri dışında başka eserler de kaleme alınmış ve Mehmed Bey'e ithaf edilerek tercümelere yapılmıştır. Bunlar arasında Ebu İshak Ahmed bin Muhammed Es-Sa'lebi'nin Arapça dilinde yazdığı Arâ'isü'l-Mecâlis'i ile aynı müellifin tercüme ettiği Feridüddin Attar'a ait Tezkire-i Evliyâsını örnek verebiliriz.³⁷

Beylikler Dönemi Anadolu'sunda imar faaliyetleri yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Bu dönemde beyler güçlerini ve varlıklarını sergilemek için çeşitli yapılar inşa ettirmişlerdir. Beylikler kendi sanatlarını oluşturmaya çalışırken Bizans, Selçuklu, Memluk, Eyyubi gibi ve hatta denizaşırı devletlerin kültür yansımalarını alarak bazı üslup çeşitlemelerinde kullanmışlardır. Ayrıca Moğol akınları sonucu Horasan, Türkistan ve Azerbaycan'dan gelen ustalar da Anadolu'da eski Türk geleneklerini kendi kültürleriyle birleştirerek yeniden canlandırmışlardır. Böylece yeni teknik, şekil ve denemelerle Selçuklu sanatına yeni bir soluk kazandırmıştır. Bu yeni karma sanatı Selçuklular'dan devralan beylikler kendi mimari yapılarında uygulayarak bu sanatın Osmanlı'ya aktarımında bir köprü görevi üstlenmiştir. Genellikle sade ve simetrik düzende gelişen Beylikler Dönemi mimarisinde özellikle dini yapılar hakkında bilgi sahibiyiz.³⁸ Bu yapılar içerisinde beylikler döneminin ve Aydınöğulları'nın ilk camilerinden biri olan Birgi Ulu Cami³⁹ önemli bir yere sahiptir. Kare plana sahip ve on beş sütuna oturtulmuş olan caminin inşa malzemesi eski Dioshieron kenti kalıntılarında elde edilmiş mermer ve moloz taşlardan oluştuğu düşünülmektedir. Yapının minaresi kare kaide üzerine oturtulmuş olup, gövdesi silindir şeklinde yükseltilmiş ve etrafı firuze rengi, Türk Mavisi sırlı tuğlalarla zigzag, baklava motifleriyle işlenmiştir. Ayrıca minarenin arka tarafındaki cami duvarında ise bir aslan heykeli yerleştirilmiştir.⁴⁰

Birgi Ulu Cami, Anadolu Selçukluları'yla başlayan bazilikal özellikli çok sütunlu cami geleneğini sürdüren ilk cami olması açısından önemli bir yapıdır. Doğu ve kuzey yönlerinde birer kapıya sahip olan caminin ana kapısı mermer kaplamalı taç şeklinde olup, üçüncü bir kapının olduğu kaynaklarda belirtilse de bu kapının nerede olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁴¹ Külliye biçimi yapı içerisinde yer alan Ulu Cami'nin bir diğer önemli kısmı minberidir. 1322'de Muzafferü'd-Dîn bin Abdü'l-Vâhid bin Süleyman el-Urani tarafından yapılan minber, dokuz basamaklı ve ana malzemesi ceviz ağacından olup, künde-kâri, düz ve yuvarlak satırlı ile ajur teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Minberin ahşap kapısı üzerindeki taçta kıvrım dallar, rûmi palmetler, künde-kâri teknikli şerefe altı ve yan aynalıklar, çift kabartma teknikli kitabeler ve bordürler yer almaktadır. Minber küllahı ise beşgen ve altıgen yıldızlarla oyulmuş üçgenlerin birleşimiyle oluşan piramit şeklindedir.⁴²

³⁶ Murat Yurdakök, "Tuhfe-i Mubârizi'de Çocuk Hekimliği Bilgileri", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S. 3, (2004): 233.; Binnur Erdağı, "Anadolu'da Yazılmış İlk Tıp Kitabı", 49.

³⁷ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: 1980), 340.

³⁸ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV. – XV. Yüzyıl (1300-1453)*, (Ankara: 2007), 3.

³⁹ Caminin kuzey kapısındaki inşa kitabesinde, Mehmed Bey'in bu beldeyi Allah'ın yardımı ile 1307\1308 senesinde fethettiği ve 1313'de de bu camiyi yaptırdığı yazılmaktadır. Doğu kapısındaki kitabede: "Bu mübarek caminin inşasını yüce Büyük emir, hayırlar babası Aydınöğlu Mehmed Bey'in emrettiği, bu kitabede Emir-ül Kebîr unvanı ile bu beldenin tek hakimi olan Aydınöğlu Mehmed Bey'in "Mubârizu'd-din" ünvanı ile devletin koruyucusudur" yazılıdır ve bu kitabeden de Mehmet Bey'in lakâbının Mübârizuddin yani dinin ve devletin koruyucusu olduğu belirtilmiştir. Selda Kalfazade Ertuğrul, "Anadolu'da Aydınöğulları Dönemi Mimarisi", Yayınlanmamış Doktora Tezi., (İstanbul Üniversitesi: 1995).

⁴⁰ Ülkü Altınoluk, *Geleneksel Kent Dokusu Birgi* (İstanbul: 2007), 95-96.

⁴¹ Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 193.; Gül Güney, "Batı Anadolu Bölgesi'nde (Aydın, İzmir, Manisa) Beylikler Dönemine ait özellikli Altı Caminin Süslemeleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Dokuz Eylül Üniversitesi: 1998).

⁴² Bu tasarım dönemin diğer minberlerinde görülmemiş olup, burada işlenen rûmilerin sayısı Anadolu'daki diğer minberlerden daha fazladır, Ali Haydar Bayat, "Birgi Ulu Camii Minberi 732\1322", *Vakıflar Dergisi*, S. 22, (1991), 135.

Bazilikal tarzdaki yapı olan Birgi Ulu Cami'nin çini mozaik mihrabının yüzeyi çift kıvrık dallı rûmillerle çevrili olup, rûmillerin iç kısmı mor, firuze renkli geometrik ve yıldız geçmelerle bezenmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi, cami duvarlarının mihrapla birlikte tamamen tezhipli, tavanının ise kurşunla kaplı olduğunu belirtmiştir.⁴³

Yukarıda belirttiğimiz özellikleriyle birlikte Birgi Ulu Cami'nin içerisindeki diğer önemli özellik iç mimarisinde yer alan hadis ve ayetlerdir. Bu hatlar genellikle eğitim-öğretim, güzel ahlak ve namazı anlatmaktadır. Hadislerin üçü minber kapısında, üçü minberin batısında ve diğer üçü doğu tarafında yer almakta olup, iç mekandaki diğer hadisler ise pencere kanatlarına bezenmiştir. Her biri iki kanattan oluşan sekiz pencerede toplamda on altı hadis bulunmaktadır.⁴⁴ Caminin sayıca fazla ayet ve hadisler ile süslenmesi, estetik değer katmasının yanında ahalinin mekana her girişinde dinin temel değerlerini, sosyal ahlaki kuralları hatırlamasını sağlaması açısından önemli bir etkisinin olduğunu düşünebiliriz.

Külliyeye kompleksinin içerisinde yer alan diğer yapı Aydınoglu Mehmed Bey'in Ulu Cami ile aynı anda yaptırdığı düşünülen medresedir. İbn Battuta'nın eserinde sık sık bahsi geçen medreseden günümüze ulaşan herhangi bir izi yoktur.⁴⁵ Bugün kalıntıları mevcut olan medrese ile ilgili bazı bilgiler Osmanlı vakıf defterlerinde yer almaktadır. Osmanlı döneminde de bölgede önemli bir yere sahip olan Mehmed Bey Medresesi'nde öğrenciler eğitim almaya devam etmiş, medresenin sahibi Mehmed Bey ise Birgi'de bazı bahçe ve mezarları buraya vakfettiği kayıtlarda mevcuttur.⁴⁶

Ulu Cami'nin yer aldığı mahallede yer alan ikinci medrese ise Sultan Şah Medresesi'dir. Kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmeyen ancak Aydınogulları dönemine ait olduğu düşünülen yapının adı Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde geçmektedir. Seyyahın Sultan Medresesi olarak zikrettiği medresenin sahibi Aydınoglu Mehmed Bey'in kız kardeşi Sultan Şah'tır. Hadis ve tefsir ilimleriyle meşgul olan Sultan Şah hafızdır ve bu medresesi ise bugün tahrip haldedir.⁴⁷

Aydınogulları döneminde Birgi'deki imar faaliyetleri arasında türbeler de yer almaktadır. Bu türbeler arasında Mehmed Bey'in 1334 senesinde vefat etmesi üzerine Ulu Cami Külliyesi içerisinde yaptırılmış olan Aydınoglu Mehmed Bey Türbesi, mimari estetik ve sanat açısından önemli bir yapıdır. Kare plana sahip olan yapı, çeşitli büyüklükteki mermer taşlarıyla örtülmüş olup, üzeri pandantif geçişli ve lacivert sırlı tuğlalarla bezeli kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin ortasında çini mozaikten yapılmış bir madalyon ve pencere kenarlarında lacivert ve firuze renklerinde çini süsler yer almaktadır.⁴⁸ Kullanılan işlemlerde doğu geleneklerinin bu dönemde devam ettirildiğini söyleyebiliriz. Kentte bulunan diğer türbe 1310'da Mehmed Bey tarafından kız kardeşi Sultan Şah için yaptırılan türbedir. Hatuniye olarak da bilinen bu türbe Ulu Cami'nin güneydoğusunda yer alan türbe Aydınogulları yapıları arasında özel bir yere sahiptir. İçerisinde tek mezar bulunan türbe, taş, tuğla ve yer yer devşirme malzemelerle inşa edilmiş olup, altıgen kasnak üzerine oturtulan kubbe ile örtülmüştür.⁴⁹

⁴³ Ömür Bakırer, *On Üç ve On Dördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, (Ankara: 2000), 210-211.; Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 193.

⁴⁴ Kerim Özmen, Yahya Başkan, "Birgi Ulucamii ve İç Mekân Kitâbelerindeki Hadis Varlığı", (Uluslararası Cami Sempozyumu Sosyo-Kültürel Açıdan I, 08-09 Ekim 2018), 665-669.

⁴⁵ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 419.; Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, 193.

⁴⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, 419.; Bu vesikalar için bkn; Himmet Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, 137-138-144-148-161.; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, (İstanbul: 1976), 161.

⁴⁷ Kübra Uslu, *"Aydınogulları Beyliği'nde Güzel Sanatlar"*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi., (Kafkas Üniversitesi: 2014).

⁴⁸ Sevinç Gök Gürhan, "Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Çini Sanatına Kısa Bir Bakış", içinde *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı (İstanbul, 2007), 206. ; Selda Kalfazade Ertuğrul, *"Anadolu'da Aydınogulları Dönemi Mimarisi"*, 61-65.; Kübra Uslu, *"Aydınogulları Beyliği'nde Güzel Sanatlar"*, 40.

⁴⁹ Türbenin giriş kapısı üzerindeki sülüs hat yazılı kitabenin anlamı şöyledir: "Hatuniye binti Aydın'a ait bu türbenin inşaatı, yardımsever Melik'in yardımlarıyla, 710 yılı Muharrem ayı başında (Haziran 1310) tamamlanmıştır." Türbe içindeki mezar taşında ise: "Muharrem ayının başlarında Aydın-kızı, hatunların melikesi,

Son olarak külliye kompleksinin içerisinde bir hamam bulunmaktadır. Kitabesi olmadığından dolayı inşa tarihi bilinmeyen hamamın yapım özellikleri ve külliye içerisinde konumlandırılması sebebiyle Aydınoğulları dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu özellikleri içerisinde 14. yüzyıl hamamlarında görülen süslemesiz mekanlar ve her mekanın farklı tarzdaki prizma üçgen geçişleri de sayılabilir. 1965 senesine kadar açık olan Birgi Aydınoğlu Hamamı, bu tarihten sonra kullanılmamış ve yavaş yavaş yapı bölümleri ortadan kalkmıştır.⁵⁰

Sonuç

Anadolu'da Selçuklular yoluyla gelişerek devam eden kent kültürü, Selçuklular'ın inkıza uğramasıyla el değiştirerek beylikler tarafından devam ettirilmiş ve Osmanlı'ya kadar ulaşmasını sağlamıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkinlikleri süren beylikler, Anadolu'da devlet yapılı siyasi birliğin tekrar kurulması sürecinde Anadolu'daki Türk varlığının devam etmesinde öncülük etmiş, hâkim oldukları topraklarda gerçekleştirdikleri mimari eserlerle bu varlığın kalıcı olmasında büyük rol oynamışlardır. Bu beylikler içerisinde bulunan Aydınoğulları Beyliği, kurulduğu coğrafyada Türklerin Anadolu'da sahil kesime ulaştıkları ilk bölgeler arasında yer alması açısından önemli bir beyliktir. Beyliğin Adalar Denizi'ne gelerek doğal coğrafi sınırlarına ulaşması şehirleşmede belirleyici rol oynamış, kendine özgü dağınık bir yerleşim biçiminin gerçekleşmesine katkı sağlamıştır.

Aydınoğulları'nın bulunduğu nokta deniz yoluyla Anadolu'ya geçiş noktasında yer aldığı için siyasi ve iktisadi açıdan mühim olduğu kadar kültür ve sanatın da kesiştiği nokta olmuştur. Her ne kadar o döneme ait sosyal yaşam hakkında birebir bilgi edinilecek kaynaklar elimize ulaşmasa da mimari yapılar üzerinden konu hakkında tahminlerde bulunarak yorumlayabilmekteyiz. Bu nedenle o dönemde hem başşehir hem de yaşamın hareketli olduğu Birgi şehri konu edinilmiştir. 1307-1348 arasında beylik başkenti olan şehir bu dönemde önemli bir ilim merkezi olma hüviyetinde olup, İbn Melek, Hekim Bereket ve Ebu İshak Ahmed Bin Muhammed gibi ilim insanlarına ev sahipliği yapmıştır. Saydığımız müellifler çeşitli yapıtlar kaleme alarak Türk dilinin gelişmesine önemli katkılar sunmuş, Anadolu'da ilk çeviri eserleri de yazarak Aydınoğlu Mehmed Bey'e ithaf etmişlerdir. Bununla beraber yine Aydınoğulları döneminde başta Birgi olmak üzere diğer şehirlerde çeşitli mimari eserler inşa edilmiştir. Bu eserler arasında sosyal yapıların çoğu günümüze ulaşmamış olup, ağırlıklı olarak dini yapılar varlığını sürdürmüştür. Bu dini yapılar arasında Aydınoğlu Mehmed Bey Külliyesi beylik eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Külliye kompleksinin içerisinde bulunan Birgi Ulu Cami ahşap, tuğla, taş ve çini mozaik sanatının o dönemki en güzel örneklerini içinde barındırmaktadır. Ayrıca külliye içerisinde yer alan Mehmed Bey Türbesi, Anadolu Selçukluları dönemi yapılarında kubbe geçişleri ve duvar süslemelerinde kullanılan çini ile sırlı tuğla kullanımı geleneğinin devam ettiğini bize göstermiştir.

Kaynakça

- Ahmed Eflâkî. *Ariflerin Menkıbeleri III*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- Akın, Himmet. *Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Altınoluk, Ülkü. *Geleneksel Kent Dokusu Birgi*. İstanbul: Ege Yayınları, 2007.
- Bakırer, Ömür. *On Üç ve On Dördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mıhrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Baktır, Mustafa. "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, (Erzurum 1990): 40-66.
- Baltacı, Cahid. *XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseler*. İstanbul: 1976.
- Baykara, Tuncer, *Aydınoğlu Gazi Umur Bey*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- El-Ömerî. *Mesâlik'ul Ebsâr fi Memâlik'il-Emsâr*. çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.

Hanzade Hatun kadınların efendisi, merhume ve mağfure vefat etti" yazılıdır, Kübra Uslu, "Aydınoğulları Beyliği'nde Güzel Sanatlar", 45.

⁵⁰ Selda Kalfazade Ertuğrul, "Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi", 68-72-73.

- Enveri. *Le Destân D'umûr Pacha (Düsturnâme-i Enveri)*. çev Irene Melikoff Sayar. Paris: Presses Universtaires De France, 1954.
- Erdağı, Binnur, "Anadolu'da yazılmış İlk Tıp Kitabı", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi II*, (Ankara 2001): 46- 54.
- Ertuğrul, Selda Kalfazade. "Anadolu'da Aydınöğulları Dönemi Mimarisi." Yayınlanmamış Doktora Tezi., İstanbul Üniversitesi, 1995.
- Evliyâ Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi (Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine) IXI*. çev. Yücel Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Güney, Gül. "Batı Anadolu Bölgesi'nde (Aydın, İzmir, Manisa) Beylikler Dönemine ait özellikli Altı Caminin Süslemeleri." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1998.
- Gürhan. Sevinç Gök, "Beylikler ve Erken Osmanlı Devri Çini Sanatına Kısa Bir Bakış." içinde *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı, İstanbul: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: 1980.
- Merçil, Erdoğan. "Aydınöğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4, TDV Yayınları, Ankara 1991, 239-241.
- Naumann, Rudolf. *Eski Anadolu Mimarlığı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Öney, Gönül, *Beylikler Devri Sanatı XIV-XV. Yüzyıl (1300-1453)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Özcan, Koray. "Anadolu Türk-Kent Tarihinden Bir Kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu Türk-Kent Model(ler)i.", *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi 9*, (Ankara 2006): 160-182.
- Özcan, Koray. "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme.", *METU JFA*2, (Ankara 2006): 23-61.
- Özmen, Kerim ve Yahya Başkan. "Birgi Ulu Camii ve İç Mekân Kitâbelerindeki Hadis Varlığı.", *Uluslararası Cami Sempozyumu Sosyo-Kültürel Açından I*, (08-09 Ekim 2018): 661-675.
- Sarıkaya, Hamza. "T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Adnan Menderes Üniversitesi, 2014.
- Sümer, Faruk. *Eski Türklerde Şehircilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, 1984.
- Tanoğlu, Ali. "İskân Coğrafyası (Esas Fikirler, Problemler ve Metod).", *Türkiyat Mecmuası II*, (İstanbul 1954): 1-32.
- Tanyeli, Uğur. "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. Yy).", Yayınlanmamış Doktora Tezi., İstanbul Teknik Üniversitesi, 1987.
- Telci, Cahit. *Halil Beğ Defteri 1425-1430*. İzmir: 2015.
- Temel, Zeynep. "Candaröğulları (İsfendiyaröğulları) ve Aydınöğulları Şehirleri." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., İnönü Üniversitesi, 2020.
- Texier, Charles. *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi) II*. çev. Ali Suat. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.
- Umar, Bilge. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1993.
- Uslu, Kübra. "Aydınöğulları Beyliği'nde Güzel Sanatlar." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Kafkas Üniversitesi, 2014.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.
- Yazıcı, Muhammed. "XVI. Yüzyılda Batı Anadolu Bölgesi'nde (Muğla, İzmir, Aydın, Denizli) Türkmen Yerleşimi ve Demografik Dağılım." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi., Muğla Üniversitesi, 2002.
- Yurdakök, Murat. "Tuhfe-i Mubârizî'de Çocuk Hekimliği Bilgileri.", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 3*, (Temmuz-Eylül 2004): 233-236.

Yücel, Yaşar. *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar - Çobanoğulları Beyliği-Candaroğulları Beyliği Mesalikü'l Ebsar'a Göre Anadolu Beylikleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.